

PÄÄKIRJOITUS

Kuolema on puheenaihe

Kaarina Koski

Helsingin yliopisto

Kuolemaa käsittelevät tekstit alkavat perinteisesti toteamuksella, että kuolema on yhteiskunnassamme vaiettu ja piiloteltu aihe. Kuolemantutkimuksessa asiasta on oltu jo pitkään eri mieltä: kuolemastahan puhutaan koko ajan! Media on täynnä sekä todellisia että fiktiivisiä murhia ja terrori-iskuja, urheilusankarin kuolemasta ja muistosta keskustellaan ja kiistellään, samoin eutanasiasta. Kuitenkin kun kysymys on omasta tai läheisen kuolemasta, arkikokemuksemme ei tarjoa malleja asian käsittelyyn. Suora puhe omaa arkielämää koskettavasta kuolemasta on edelleenkin vain rajallisesti mahdollista. Joskus kuoleva tai sureva itse, joskus omaiset tai muu sosiaalinen ympäristö pakenevat asian käsittelyä. Kuitenkin kasvava joukko ihmisiä kieltäytyy tästä arkisesta vaikenemisen kulttuurista ja etsii tilaisuuksia puhua kuolemasta, käsittelee surua avoimesti mediassa tai kokoontuu kuolemakahviloihin jakamaan ajatuksiaan. Tämä kehitys edustaa kasvussa olevaa kuolemanyönteisyyden ideaa. Kansainvälinen *Death positive* -liike peräänkuuluttaa asiallista ja avointa kuolemasta puhumista ja kuoleman ymmärtämistä luonnolliseksi osaksi elämää. Myös surulle halutaan asianmukainen tilansa.

Kuolemanyönteisyyden kasvua voi pitää postmodernina ilmiönä, mutta sitä luonnehditaan myös paluuna vanhaan. Modernissa yhteiskunnassa yksi syy piilotella kuolemista on ollut sen häpeäminen epäonnistumisena, ikään kuin kehittyvän lääketieteen ja terveiden elämäntapojen olisi pitänyt lykätä vanhenemista ja kuolemaa loputtomiin. Sittenkin olemme jo nähneet, mihin lääketiede pystyy ja mikä jää sen

ulottumattomiin. Enemmän kuin itse kuolemaa suomalaiset pelkäävät pitkittynyttä kitumista. Kaikki eivät myöskään halua paeta kuolemaa raskain ja kivuliain lääketieteellisin toimenpitein viime hetkiin saakka. Sen sijaan toivotaan mahdollisuutta hyväksyä, valmistautua ja kohdata kuolema rauhassa. Kuolema on myös yksilöllistynyt. Sitä ei haluta luovuttaa kasvottomien ammattilaisten ohjattavaksi vaan ottaa se hallintaan itse ja etsiä omia malleja sen käsittelemiseksi.

Muuttuvat toiveet ja asenteet näkyvät 2000-luvulla lisääntyneenä kuoleman ja surun kuvaamisena omaelämäkerrallisissa ja autofiktiivisissä kirjoissa, kuolemaa kuvaavissa dokumenttielokuvissa sekä myös suurelle yleisölle suunnatuissa fiktiopohjaisissa filmatisoinneissa ja mediassa. Fiktiossa on alettu kuvata yhä enemmän tavallista kuolemista vanhuuteen ja sairauteen sekä omaisten menetyksen herättämiä kriisejä. Ne tarjoavat samastumispintoja niille, joiden sosiaalinen ympäristö ei salli omasta surusta puhumista, ja näyttävät malleja kuolevan kohtaamiseen ja suremiseen. Internetistä voi löytää listauksiakin elokuvista ja sarjoista, joissa käsitellään realistisimmin kuolemaa ja surua.

Julkinen keskustelu ei käsittele pelkästään fiktiivisiä kuolemia. Suomalaisissa naisten- ja iltapäivälehdissä kerrotaan omaisensa menettäneiden perheiden tarinoita, joiden kommentointiin lukijat voivat osallistua. Osallistuvaa ja henkilökohtaista kuolemasta puhumista tehdään mahdolliseksi myös kuolemakahviloissa, joissa kuolema ja suru ovat sallittuja puheenaiheita. Tiedon ja kokemusten jakaminen on mielekästä sekä menetyksen kokeneille että niille, joilla vastaavat tilanteet ovat vasta edessä. Toiveena on, ettei tarvitsisi menettää omaistaan osaamatta jättää hyvästejä tai joutua itsekään lähtemään täydellisen valmistautumattomana.

Nostan esille kuoleman avoimesta kulttuurisesta käsittelystä kaksi ajankohtaista esimerkkiä pääkaupunkiseudulta. Helsingissä järjestettiin marraskuussa 2019 ensimmäinen Ars Moriendi -festivaali (arsmoriendi.fi), jonka myötä luotiin julkisia tiloja kuoleman pohtimiselle. Festivaalin motto ”Kuolema kuuluu kaikille!” ilmentää kuoleman tuomista yksityisestä piiristä julkisiin ja yhteisiin kohtaamispaikkoihin.

Festivaalin runsaaseen ohjelmaan kuului kuolemaa käsittelevää taidetta, performansseja, keskustelua ja osallistavia tapahtumia. Päätapahtuma Tuomiokirkon kryptassa 15.-16. marraskuuta sekä viikon varrella eri puolilla kaupunkia järjestetyt satelliittitapahtumat keräsivät runsaasti yleisöä ja osallistujia. Festivaali nosti kuoleman teeman myös hetkeksi tiedotusvälineisiin. Kuolema on tärkeä puheenaihe!

Toinen, edelleen jatkuva kuolema-aiheinen kulttuuritapahtuma on 17.4.2020 saakka jatkuva Vantaan kaupunginmuseon ”Kohti tuntematonta” -näyttely. Näyttelyä varten on haastateltu kuoleman kanssa tekemisissä olevia eri alojen ammattilaisia. Museoamanuenssi Anna-Reetta Rikalan käsikirjoittama näyttely alkaa sairaalasta, jossa suurin osa vantaalaisista nykyään kuolee, ja jatkuu siitä krematorioon, hautausmaalle ja lopulta muistoja edustavalle vintille. Näyttely tarjoaa mahdollisuuden pohtia monelta kannalta omaa kuolevaisuuttaan.

Keskustelua kuolemasta kannattelee ja pohjustaa tietenkin myös akateeminen kuolemantutkimus. Suomalaisen Kuolemantutkimuksen seura pyrkii tukemaan ja ylläpitämään, julkaisemaan ja yleistajuistamaan kuolemaa koskevaa tieteellistä keskustelua ja tutkimusta Suomessa. Seuralla on ollut roolinsa molemmissa yllä mainituissa kulttuuritapahtumissa. Ars Moriendi -festivaalilla seura järjesti tieteellisen paneelin aiheesta ”Kuolemattomuuden toive”. Vantaan kaupunginmuseon ”Kohti tuntematonta” -näyttelyn kohdalla seura osallistuu tieteellisen ohjeisohjelman tuottamiseen kevätkaudella 2020. Kulunut vuosi on ollut hedelmällinen myös tieteellisen toiminnan suhteen. Seura organisoii keväällä 2019 myös ”Kuolema taiteessa ja kulttuurissa” -teemaisen tieteellisen seminaarin Helsingissä Tieteiden talolla. Maaliskuussa 2019 Gaudeamus julkaisi Ilona Pajarin, Jussi Jalosen, Riikka Miettisen ja Kirsi Kanervan toimittaman teoksen *Suomalaisen kuoleman historia*, jota on valmisteltu ja suunniteltu seuran piirissä. Seuran edustajat päivystävät vuosittain Helsingin Tieteiden yössä, ja Thanatos ilmestyy kahdesti vuodessa.

Thanatoksen 2/2019 sisältöä

Thanatoksen vuoden 2019 toinen numero sisältää kuusi kuolemantutkimukseen kytkeytyvää tutkimusartikkelia, jotka edustavat eri tieteenaloja ja sijoittuvat erilaisille historiallisille aikakausille. Tekstit on ryhmitelty kronologisesti suhteessa kuoleman hetkeen, aloittaen kuoleman pelosta ja kuoleamisen prosessista ja päättyen erilaisiin muiston ylläpitämisen käytäntöihin.

Visa Heleniuksen artikkeli ”Lucretiuksen kuolemanpelkoa koskeva näkemys ja nykyaika” ruotii roomalaisen filosofi ja runoilija Titus Lucretius Caruksen näkemyksiä kuolemanpelosta ja sen turhuudesta erityisesti suhteessa oman aikamme ajatteluun. Lucretius oli epikurolainen, antiikin materialismia edustanut filosofi, joka kirjoitti runomuotoiset tutkielmansa 1. vuosisadalla ennen ajanlaskun alkua. Lucretiuksen atomistisen näkemyksen mukaan kuolemaa ei tarvitse pelätä, koska kuolemanjälkeistä elämää ei ole. Artikkelissaan Helenius rinnastaa Lucretiuksen väitteet kuolemanpelon haitallisuudesta nykyaikaisiin psykologian näkökulmiin ja löytää Lucretiuksen teksteistä merkittäviä vastaavuuksia myös kuoleman luonnollisuutta ja sen asiallista ja avointa käsittelyä korostavan kuolemapositiivisuus-liikkeen kanssa.

Hanna Pohjolan artikkeli ”Kuoleman odotushuoneessa: Kokemuksia kuolevan ruumiillisuudesta” tarkastelee (oma)elämäkerrallisten romaanien kautta parantumatonta sairautta ja kuoleman odottamista: sitä, kuinka etenevä sairaus vaikuttaa kehonkuvaan, toimintakykyyn, identiteettiin ja sosiaalisiin suhteisiin. Analyysissa keho on muutoksen keskiössä ja hoitotoimenpiteiden kohteena, ja rappeutuvana ja toimimattomana se pakottaa potilaan jatkuvaan oman toimijuuden uudelleenmäärittelyyn. Identiteetin kriisiytyminen, omasta elämästä luopuminen ja lopulta kuolemalle antautuminen näyttäytyvät kussakin tarkastelun kohteena olevassa kertomuksessa yksilöllisellä tavalla.

Iida Luukkonen tutkii artikkelissaan ”Oikeuslääketieteellinen kuolemansyyn selvittäminen suomalaisella maaseudulla 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa” oikeuslääketieteellisten menetelmien kehitystä Suomessa ja sitä, millainen valta

piirilääkäreillä oli epäselviä kuolemantapauksia käsittelevissä oikeusprosesseissa. Oikeuslääketieteelliseen kuolemansyöntutkimukseen turvauduttiin, jos kuolema tapahtui äkillisesti tai epäselvissä olosuhteissa tai kun epäiltiin itsemurhaa tai henkirikosta. Aineistoksi otetut Jämsän kärjäkunnan oikeus- ja ruumiinavauspöytäkirjat aikaväliltä 1894–1917 osoittavat, että piirilääkäreiden laatimilla kuolinsyytodistuksilla oli jo tuolloin merkittävä rooli henkirikossyytteiden ja itsemurhaepäilyjen ratkaisemisessa, mutta niiden arvovalta ei ollut vielä vakiintunut ja ne saatettiin myös sivuuttaa.

Christina Sandbergin artikkelissa “Maktagerande i dödens diskurs” tutkitaan surijoiden hyödyntämiä ja kokemia valta-asetelmia ja vallankäyttöä kuoleman yhteydessä. Tarkastelun kohteena ovat erityisesti vaikeneminen ja auktoriteetti vallan strategioina. Vaikenemalla surija voi säännöstellä kuoleman, surun ja muutoksen läsnäoloa elämässään ja tavoitella näennäistä normaalitilaa, mutta vaikenemisestä voi myös seurata eristäytymistä ja ahdistusta. Auktoriteetti puolestaan on toisaalta ammattilaisille kuuluvaa, jolloin se koetaan yleensä turvallisenä surun keskellä, vaikka se voi myös sivuuttaa omaisten toiveet. Toisaalta surun auktoriteetti kuuluu edesmenneen lähimmille, joiden tunteita ja toiveita muut surijat pitävät ensisijaisina. Vallankäyttö mielletään usein negatiiviseksi termiksi, mutta Sandberg osoittaa, että se merkitsee sureville myös mahdollisuutta ja kykyä hallita muuttunutta elämäntilannetta.

Melissa Schilderink ja Eric Venbrux tutkivat artikkelissaan ”The postself in blogs about terminal illness” yksilön kuolemanjälkeisen identiteetin kerronnallista rakentumista kuolevan julkaisemissa blogikirjoituksissa. Kuolemaan johtavan sairauden etenemistä kuvaavat blogitekstit on tarkoitettu luettavaksi kirjoittajansa kuoleman jälkeenkin, jolloin ne pitävät yllä hänen identiteettiään. Joissakin tapauksissa omaiset jatkavat blogia kirjoittajan kuoleman jälkeen ja samalla osallistuvat tämän kuolemanjälkeisen identiteetin (*postself*) muovaamiseen omalla panoksellaan. Näin he vaalivat kuolleen omaisensa muistoa. Blogi voi myös muodostua henkilökohtaiseksi muistosivuksi.

Vainajien blogeja voi tarkastella rituaalisina tiloina, jotka mahdollistavat yhteyden jatkamisen vainajan kanssa.

Artikkelissaan “Solidarity symbols, affect alienation, and why we are not all Charlie” Anu Harju tutkii, kuinka terrori-iskujen uhrien muiston kunnioittaminen sosiaalisessa mediassa hashtagien avulla toimii samalla ideologisena kannanottona. Solidaarisuutta ilmentävä hashtag #JeSuisCharlie syntyi reaktionä Pariisissa vuonna 2015 Charlie Hebdo -pilapiirroslehden toimitukseen tehtyyn iskuun. Siitä tuli hetkessä yhteisyyttä luova ikoni ja mallipohja uusille solidaarisuussymboleille, joita alettiin julkaista sekä vaihtoehtoisten solidaarisuuden kohteiden esilletuomiseksi väkivaltakuolemien yhteydessä että myöhemmin muiden iskujen synnyttäminä reaktioina. Ketä tai keitä kunnioitetaan uhreina tai sankareina, ketkä taas sivuutetaan? Harju osoittaa, että surun ilmaisut ovat myös poliittisia valintoja.

Tutkimusartikkelien lisäksi numero sisältää yhden esseen ja kirjaesittelyn. Esseessään otsikolla ”Transacting Death: Politics of the Death Industry in José Saramago’s *Death at Intervals*” Devaleena Kundu tarkastelee José Saramagon romaanin pohjalta kuoleman kaupallistamista, urbaania kuolemateollisuutta ja hyvän kuoleman mahdollisuutta.

Vuoden vaihtuessa Thanatoksen toimituskunnassa tapahtuu muutoksia. Päätoimittaja Kaarina Koski siirtyy sivuun ja kiittää kuluneista vuosista. Ilona Pajarin kanssa toisena päätoimittajana jatkaa Anna Ilona Rajala.

Thanatos toivottaa lukijoilleen hyvää alkavaa vuotta 2020!